

NUO POLITINIO GYVŪNO PRIE VIDINIO ASMENS: DU ALVYDO JOKUBAIČIO KŪRYBOS PERIODAI IR JŲ ANTROPOLOGINĖS PRIELAIDOS

VILIUS BARTNINKAS

Įvadas. Jokia diskusija apie šiuolaikinę lietuvių filosofiją nėra visaver-
tė be Alvydo Jokubaičio, per pastaruosius trisdešimt metų tapusio vienu
produktyviausių ir įtakingiausių Lietuvos mąstytojų, kūrybos aptarimo.
Jo veikaluose politika yra nagrinėjama trim esminiais pjūviais. Pirmiau-
sia, Jokubaitį domina politikos santykis su įvairiais teoriniais ir praktiniais
diskursais, tokiais kaip menas ir mokslas, kurių analizė atskleidžia kiek
smarkiai nepolitinis ar net nupolitinantis požiūris yra įsitvirtinęs viešosios
erdvės diskusijose politiniais klausimais¹. Antra, Jokubaitis yra daug kriti-
kos skyręs liberalizmui, kuri interpretuoja ne kaip partinę ideologiją, o kaip
pasauležiūrinę sistemą, persmelkusią ne tik šių dienų visuomenės nuostas-
tas ir taip tapusią savotiška pilietine religija, bet ir filosofinio mąstymo apie
politiką tradiciją². Tai veda prie trečio interesų lauko – politikos ir moralės
ryšio, kuris anksčiau daugiausia buvo aptariamasis per vertybinio mąstymo
kritikos prizmę³. Nepaisant tokios įvairialypės tematikos, Jokubaičio poli-

¹ Žr. Alvydas Jokubaitis, *Trys politikos aspektai: praktika, teorija, menas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005; Alvydas Jokubaitis, *Filosofas kaltina mokslininkus, arba Kas blogai su politikos mokslu?*, Vilnius: Naujasis Židinyš-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2016.

² Žr. Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmas kaip pilietinė religija*, Vilnius: Tyto alba, 2017; taip pat: Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*, Vilnius: Versus aureus, 2003. Kalbant apie ideologijų kitimą, verta pridurti, kad Jokubaitis yra laikomas konservatyviu mąstytoju, ką liudija jo esė įtraukimas į reikšmingą konservatyvios minties antologiją: Alvydas Jokubaitis, „Konservatizmo fenomenas“, in: *Libertas & Pietas: Lietuviškasis konservatizmas: Antologija, 1993–2010*, sudarytojas Mantas Adomėnas, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2010, p. 105–136; Alvydas Jokubaitis, „Mistiniai politikos elementai“, in: *Libertas & Pietas*, p. 365–392.

³ Žr. Alvydas Jokubaitis, *Politika be vertybių*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008; Alvydas Jokubaitis, *Vertybių tironija ir politika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

tinė filosofija turi gana nuoseklią prieigą prie minėtų klausimų, kadangi ji atsispiria nuo tų pačių prielaidų apie tai, kas yra politika kaip savitas reiškinys ir kas yra politikoje dalyvaujantis veikėjas. Kaip matysime, Jokubaičio mąstymo apie politiką pagrindas yra klasikinė antropologija, pagal kurią žmogus yra politinis gyvūnas.

Naujausiame savo veikle *Politinis idiotas* (2019) Jokubaitis tęsia etinius svarstymus, gilindamasis į moralės šaltinių ir jos autonomiškumo santykyje su politika klausimą⁴. Šioje knygoje taip pat ginama gana netikėta ir provokuojanti žmogaus samprata, pagal kurią žmonės yra pirmiau apolitiniai gyvūnai (dar Jokubaičio vadinami vidiniais žmonėmis, idiotais), nei politiniai. Tiksliau tariant, žmonės yra tokios būtybės, kurios yra labiau priešiškos, linkusios į uždarumą, pasitraukimą į savo vidinį slaptą gyvenimą nei draugiškos, socialios ir linkusios į viešąjį veiksma. Šiame straipsnyje bus teigiama, kad apolitiniai žmogaus prigimties dėmenys yra formuluojami kaip atsakymas į fundamentalų klausimą, kodėl žmonės negali rasti pasitenkinimo ir išsipildymo politinėje veikloje. Šia prasme *Politinis idiotas* gali būti suvokiamas kaip intelektualinis projektas, kuris svarsto problemą, kodėl, nepaisant natūralaus žmonių polinkio veikti drauge, jiems gali nesi-sekti politikoje. Toks atsakymas į politinio veikimo ribotumus kelia įtampą su ankstesniuose Jokubaičio darbuose plėtotą antropologiją. Šio straipsnio tikslas yra apžvelgti abi antropologines koncepcijas ir analitiškai atskleisti jų tarpusavio įtampą. Jame teigiama, kad negalima išspręsti įtampos tarp ankstesnio Jokubaičio antropologinio optimizmo ir dabartinio politinio pesimizmo. Tokiu būdu peršasi išvada, kad esama dviejų skirtingų Jokubaičio antropologinių sampratų. Iki šiol antrinėje literatūroje nepastebėta šių sampratų identifikacija leidžia klasifikuoti Jokubaičio kūrybos periodus į ankstyvąjį, kuris remiasi klasikine žmogaus kaip politinio gyvūno koncepcija, ir į vėlyvąjį, kuris remiasi nauja žmogaus kaip idiotinio gyvūno koncepcija.

Ankstyvasis periodas: politinio gyvūno samprata. Ankstesniuose Jokubaičio darbuose yra plėtojama klasikinė žmogaus kaip politinio gyvūno samprata, kuri yra sudaryta iš dviejų elementų. Knygoje *Trys politikos aspektai* (2005) pabrėžiamas pirmasis dėmuo, praktinis patyrimas arba veikimas. Jokubaitis praktinį patyrimą apibūdina kaip neinstrumentinį pragmatišku-

⁴ Žr. Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas: Apie neišvengiamą politikos kvailybę*, Vilnius: Tyto alba, 2019.

mą⁵. Tai yra paradoksali mintis, mat ji reiškia, kad žmonių bendruomeniniai veiksmai yra nukreipti į naudą, bet tuo pat metu jos nesiekiantys. Kaip tai įmanoma? Paaiškinimas galėtų būti štai toks. Žmonės yra pragmatiški, nes jų praktinė veikla yra motyvuojama bazinių poreikių, tokių kaip išteklių stoka, ir aukštesnių sociokultūrinių troškimų, tokių kaip socialinis pripažinimas. Tačiau kartu iš šių norų kylanti praktinė veikla reikalauja santykio su aplinkiniais. Todėl praktika steigia ir palaiko žmonių visuomenę, o šios egzistavimas kartu numato moralinių principų laikymąsi ir gebėjimą pakilti virš asmeninių interesų. Taigi žmonės yra būtybės, turinčios tokias natūralias motyvacijas, kurios neišvengiamai veda į politinę būklę. Kitaip tariant, žmonės nuo pat pradžių yra orientuoti į savo stokos patenkinimą per naudingas praktikas, tačiau jų įgyvendinimas numato tokį buvimo būdą, kuris įgyja nepriklausomą ir nesavanaudišką vertę.

Savo vertingumu praktinis patyrimas yra panašus į teorinį mąstymą, kuris taip pat pretenduoja į nepriklausomą ir savaiminę vertę – juk mes galime svarstyti apie abstrakčius klausimus ir tuo pasitenkinti nesiekdami jokio praktinio pritaikomumo. Tačiau praktinis patyrimas skiriasi nuo teorinio mąstymo savo modalumu. Anot Jokubaičio, politinis gyvūnas nepatiria tikrovės kaip moksliskai dėsningos, kaip suteikiančios galimybę įgyti pažinimą, kuris būtų išbaigtas, universalus ir leidžiantis sudaryti neklystančias prognozes⁶. Politinio gyvūno tikrovė kasdien reikalauja tvarkytis su atskirais, savitais atvejais, kurie gali varijuoti nuo paprastų, bet vis iš naujo iškylančių namo bendrijos priežiūros problemų iki netikėtos globalios pandemijos krizės. Šių atvejų sėkmingas sprendimas formuoja įpročius, kurie leis, pavyzdžiui, kitą kartą jau numatyti, kaip reikia elgtis iškilus pandemijai, panašiai į dabartinę, ir geriausiu atveju veda prie ritmingos kasdienybės, labiau primenančios ritualinį dėsningumą nei mokslinį⁷. Savo neapibrėžtumu praktinė veikla yra labiau artima meniniam patyrimui. Kaip ir estetiniame sprendime, praktikoje svarbi jautri nuojauta, netikėtas požiūris, vaizduotės galimybės⁸. Tačiau kitaip nei meninėje kūryboje, išvalgumo ir sveiko proto vedamas veikimas reikalingas tam, kad žmogus išliktų tikrovėje ir joje įsitvirtintų, o ne ją peržengtų. Tai – itin aristotelinis požiūris į politinius gyvūnus, kuris taip pat pabrėžia praktinio proto, kas-

⁵ Alvydas Jokubaitis, *Trys politikos aspektai*, p. 137, 142–143.

⁶ *Ibid.*, p. 83.

⁷ *Ibid.*, p. 140, 159.

⁸ *Ibid.*, p. 78.

dienės patirties ir paskirų atvejų apsvarstymo vertę politiniuose ir morali-niuose reikaluose⁹.

Be to, Jokubaitis teigia, kad politika yra patiriama ne vien kaip praktinis veiksmas, bet ir kaip santykis. Šis antrasis politiškumo elementas yra akcentuojamas knygoje *Vertybių tironija ir politika* (2012). Šiame veikalė yra pasitraukiama nuo individualaus žmogaus perspektyvos į politiką ir pereinama prie kolektyvų klausimo. Remdamasis garsiąja Carlo Schmitto perskyra, Jokubaitis pastebi, kad praktinė žmogaus veikla veda į susidūrimus su kitais žmonėmis ir bendruomenėmis, kurie iššaukia poreikį save apibrėžti per patiriamo santykio intensyvumą, trumpai tariant, per draugiškumą arba priešišumą. Tokiu būdu draugystė ir priešystė tampa kolektyvinės tapatybės pagrindu. Jokubaitis vengia klasikinių autorių ginčo dėl to, kuris iš šių santykio tipų yra pirmesnis. Abu poliai neišvengiamai numato vienas kitą: bendri priešai kuria draugystę lygiai taip pat kaip draugystės nebuvimas gali kurti antagonizmą. Konkrečios bendrijos vertybės, tikslai, nuostatos ir įvaizdis, tad ir konkretūs draugai ir priešai priklausys nuo duotojo laiko ir situacijos, to, ką Jokubaitis, naudodamas Schmitto terminus, įvardija kaip „ontinį lygmenį“. Tačiau pati opozicija, skirtis tarp draugų ir priešų, yra nenykstantis žmonių bendrijų pradmuo arba, kaip pasakytų Schmitas, „ontologinis lygmuo“¹⁰. Vis dėlto verta pabrėžti, kad kalbėdami apie „politiškumo ontologiją“ mes išties neaptariame būties kaip tokios, tokios padėties, kuri yra atsieta nuo žmogaus prigimties. Jokubaitis žmonių socialumą, t. y. sugebėjimą įeiti į draugišką arba priešišką santykį, priima kaip natūralų poreikį – žmonės ne vien geba būti politinėje būklėje, bet ir iš prigimties nori tai atlikti¹¹. Tad kalbėdami apie žmonių skirstymąsi į draugus ir priešus, išliekame antropologinių prielaidų lauke.

Vėlyvoji kūryba: idiotinių gyvūnų koncepcija. Ši trumpa apžvalga galėtų rodyti, kad Jokubaitis laikosi tradicinio svarstymo apie politinį gyvūną,

⁹ Žr. Aristotelis, „Nikomacho etika“, in: Aristotelis, *Rinkiniai raštai*, sudarytojas Antanas Rybelis, iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Mintis, 1990, p. 169–185. Aristotelio įtaka yra juo stipresnė dar ir dėl to, kad kitas to meto Jokubaičiui didelę įtaką daręs autorius Michaelas Oakeshottas taip pat buvo smarkiai paveiktas Antikos filosofijos; žr. Alvydas Jokubaitis, *Trys politikos aspektai*, p. 13, kur pripažįstama abiejų filosofų įtaka savo projektui.

¹⁰ Alvydas Jokubaitis, *Vertybių tironija*, p. 17–18. Plačiau apie šią skirtį Jokubaičio ir Schmitto mintyje žr. Simas Čelutka, „Politikos prigimtis ir moralė“, in: *Politologija*, Vilnius, 2019, Nr. 96, p. 46–48.

¹¹ Alvydas Jokubaitis, *Trys politikos aspektai*, p. 133–135.

jei ne tolesnis posūkis. Jis grįžta prie politinių gyvūnų prigimties klausimo knygoje *Politinis idiotas* ir įveda naują tezę, kad politiniai gyvūnai turi dvigubą tapatybę, sudarytą iš aktyvaus išorinio veikėjo ir jame glūdinčio pasislėpusio stebėtojo. Tešiant aristotelinį argumentą, kad praktiniai veiksmai nusistovi kaip žmogaus būdo įpročiai ir kasdieniai ritualai, klasikiniai autoriai priėjo mintį, kad tai ne kas kita kaip „vaidmuo“¹². Vaidmuo (pavyzdžiui, politikas) yra sąmoningas priėmimas arba įsipareigojimas savo veiklai (pavyzdžiui, įstatymų leidyba, interesų atstovavimas) ir iš jos plaukiančiam socialiniam statusui (pavyzdžiui, piliečių atstovas). Vaidmenimis tampančių veiksmų privalumas yra tas, kad vaidmuo palengvina veikėjo gyvenimą, aiškiau įprasmindamas atliekamus veiksmus kultūriniame horizonte, suteikdamas veiksmams konkrečius pavidalus, ribas, koordinates. Tokiu būdu vaidmuo įgalina aplinkinius žmones atpažinti šių veiksmų sociokultūrinę reikšmę. Tačiau toks atpažinimas, anot Jokubaičio, yra paviršutiniškas. Vaidmuo leidžia atpažinti veiksmą, konkretų vaidintojo aktą, o ne veikėją, kadangi joks veiksmas negali išreikšti žmogaus visumos, jo asmens, nuostatų, įsitikinimų, vidinio pasaulio¹³. Jokubaitis teigia, kad žmogus kaip visavertis asmuo pasirodo ne teatrinėje politikos viešumoje, išoriniame veiksmo, bet, naudojant Fiodoro Dostojevskio vaizdinį, „pogrindyje“, kurį reikia suprasti ne kaip politinio veikimo pagrindį, o metaforiškai kaip žmogaus savasties vidų¹⁴. Pastaroji yra prieinama tik kontempliacijos ir introspekcijos būdu, vadinasi, tik pačiam veikėjui, bet ne išoriniams stebėtojams. Todėl praktinis veiksmas neatspindi asmens ir neleidžia aplinkiniams jo suvokti, o pats veikėjas nėra tapatus savo vaidmeniui. Tokia išvada verčia manyti, kad politinis gyvūnas nėra pilnavertis žmogaus prigimties apibrėžimas. Politikoje pasirodo tik dalis asmens.

Teatro metaforą ir žmogaus susidvejinimą galima būtų perskaityti defliaciniu būdu kaip moralizuojančias pastabas apie politikos butaforiją, žmonių veidmainystę politiniame gyvenime¹⁵. Pats Jokubaitis kadaise vadinamąjį „pogrindžio“ žmogų yra pavadinęs „liberalų moralės subjektu“¹⁶. Vis dėlto vidinio žmogaus samprata įgautų didesnę aiškinamąją vertę, jeigu

¹² Žr. Cicero, *On Duties*, edited by M. T. Griffin and E. M. Atkins, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 42–49.

¹³ Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 53–54.

¹⁴ *Ibid.*, p. 38.

¹⁵ Jokubaičio asmens samprata sulaukė panašios kritikos šiame tekste: Kęstutis Girnius, „Politinio idioto mįslės“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2019, Nr. 7, p. 73–77.

¹⁶ Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmas kaip pilietinė religija*, p. 47.

ją interpretuotume kaip svarstymą apie priežastis, kodėl politiniai veiksmai yra riboti ir gali būti nesėkmingi¹⁷. Kaip ir klasikiniai autoriai, ankstesniuose veikaluose Jokubaitis formuluoja optimistinį scenarijų apie tai, kaip politinis veiksmas ir bendruomenė randasi prigimtinių polinkių pagrindu. Tačiau natūrali žmonių motyvacija būti drauge su kitais žmonėmis savaime neveda į taikų utopinį būvį, kuriame visiems viskas yra tiesiog gerai. Žmonės nori būti bendrijoje, tačiau bendruomenėse nenunyksta priešiškas ir neįsivyrąja draugiškumas. Nepaisant prigimtinio žmonių politiškumo, polinkio gyventi viešumoje ir imtis bendruomeninių veiksmų, pilnatvės ir laimės atradimams praktinėje veikloje nėra užtikrintas. *Politinis idiotas* šių ribotumų paaiškinimą atranda perskyroje, skiriančioje veikėją ir veiksma, vidinę žmogaus intenciją ir išorinę veiksmo prasmę¹⁸. Žmogus bando įveikti šią prarają norėdamas save pažinti ir atskleisti kitiems, ieškodamas veiksmų, kurie išreikštų veikėją ir jo intencijas. Tačiau tai gali tapti priešiško priežastimi. Kodėl? Anot Jokubaičio, aplinkiniai žmonės bando veikėją atpažinti iš jo vaidmenų, o veikėjas mato, kad šios paieškos neužčiuopia jo „aš“. Tačiau mėgindamas pats save sugriebti ir išreikšti, jis ilgainiui ima suvokti, kad lygiai taip pat negali išvysti pilno savęs portreto¹⁹. Tai didina spaudimą save įprasminti per visuomenėje galiojančius vaidmenis. Toks pasirinkimas neteikia pasitenkinimo, mat socialiniai vaidmenys yra patiriami kaip kontrolės forma, kaip kažkas išoriškai primesto žmogaus autentiškumui. Taip formuojasi prieštara tarp noro priklausyti, būti pripažintam visuomenės ir baimės būti jos užvaldytam²⁰. Kitaip tariant, socialumas yra ne vien draugystės galimybės sąlyga, bet ir konflikto pagrindas pirmiausia su aplinkiniais, tuo pat metu ir su savimi²¹. Tokiu būdu Jokubaitis įrodinėja, kad žmogaus prigimtis yra draskoma politiškumo ir apolitiškumo. Tai verčia matyti viešumą kaip konflikto erdvę, o kartu svarstyti, ar savęs atradimas negali būti patiriamas tik savo vidiniame pasaulyje, vadinamajame pogrindyje.

Politinis idiotas atveria naują Jokubaičio antropologijos variantą. Knyga nukreipia žvilgsnį nuo veiksmo fenomenologijos prie veiksma inicijuojan-

¹⁷ Alternatyvi, bet šiam straipsniui neprieštaraujanti interpretacija, pasak kurios Jokubaitis naudoja asmens sąvoką spręsti Kanto moralės filosofijos problemas, yra plėtojama čia: Aistė Noreikaitė, „Tarp kantiškojo racionalizmo ir moralės mistikos: moralės pagrindų paieška A. Jokubaičio filosofijoje“, in: *Politologija*, Vilnius, 2020, Nr. 97, p. 87–92.

¹⁸ Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 162–163.

¹⁹ *Ibid.*, p. 118–119.

²⁰ *Ibid.*, p. 123.

²¹ *Ibid.*, p. 125.

čios būtybės egzistencinės sąrangos arba, trumpai tariant, nuo išorės prie vidaus. Idėja yra ta, kad regint veiksmus, žmogus tematomas kaip politinis gyvūnas, tačiau tai tėra žmogaus kaukė. Gilinantis į šių veiksmų autorių, aptinkamas žmogus kaip asmuo, kuris yra šios būtybės tapatumo šaltinis. Jokubaitis asmenį suvokia iš personalistinės ir krikščioniškos perspektyvos kaip gamtos ir visuomenės nedeterminuojamą būtybę, turinčią autentišką ir nepakartojamą tapatybę, galinčią elgtis laisvai ir šiuo pagrindu būti moralės subjekte²². Ši struktūra yra laikoma egzistenciniu pamatu, kurio neįmanoma perkeisti ugdymo keliu ar politiškai reformuoti²³. Tokia asmens koncepcija verčia iš naujo permąstyti, kokių prielaidų apie politiškumą Jokubaitis laikosi. Vėlyvoji Jokubaičio kūryba verčia atsisakyti teleologinio politikos matmens. Ankstesniuose tekstuose Jokubaitis teigia, kad politiniai gyvūnai gali pasiekti savirealizaciją praktikuodami dorybingą gyvenimą viešumoje²⁴. Naujausiame kūrinyje matome Jokubaitį teigiant, kad tik savo vidujybėje žmonės gali išlikti pilnaverčiais asmenimis, stoti į akistatą su savimi ir nusimetus socialinį vaidmenį mėginti pažinti savo veiksmų intencijas ir priežastis. Bet koks bandymas komunikuoti šią autentišką patirtį aplinkiniams esą taps tik dar vienu vaidmeniu. Būtent todėl, kad politika suplokština asmens gelmę, ji nebėra laikoma aukščiausiu žmogaus pašaukimu, jo gyvenimo tikslu.

Šią netikėtai išskylančią įtampą tarp moralės ir politikos patogu suprasti iš klasikinės dorybių etikos perspektyvos. Klasikinių autorių mąstyme moralė yra politinio pobūdžio, kadangi išorinis, o ne vidinis žmogus yra moralės subjektas. Būdo dorybės nepasirodo privačiame minties gyvenime. Teisingumas, drąsa ir nuosaikumas viena ar kita forma reikalauja santykio su žmonėmis. Todėl žmogaus charakteris atsiskleidžia tik per viešus veiksmus, per pasirodymą kitiems žmonėms, demonstruojantį veikėjo nuostatas ir dorybingumą²⁵. Šia prasme moralės pasaulyje yra tiek, kiek esama politikos, suvokiamos kaip gyvenimas bendruomenėje ir viešumoje. Jokubaičio mąstyme moralumas yra „gilesnis“ nei politika, nes vidinis, o ne išorėje pasirodantis žmogus yra moralės subjektas. Viešoji erdvė negeba atskleisti žmogaus laisvės ir moralumo, mat bet koks vidinis etinis sprendimas yra mažiau suvaržytas nei išoriškai pasirodantis veiksmas, o šių veiksmų

²² *Ibid.*, p. 20, 31.

²³ *Ibid.*, p. 76, 77.

²⁴ Plačiau apie šią idėją žr. Simas Čelutka, *op. cit.*, p. 40.

²⁵ Žr. e.g. Aristotelis, *Nikomacho etika*, p. 84–86, 93–95; Cicero, *On Duties*, p. 9–58.

padariniai iki galo neatskleidžia pradinių veikėjo intencijų. Veiksmai, pasmerkti netobulai įgyvendinti žmogaus vienokį ar kitokį apsisprendimą, nebus tokie geri kaip pats moralinis sprendinys, pasiryžimas veiksmui, gera intencija. Pasitraukęs nuo viešosios erdvės į vidinį gyvenimą, žmogus introspektiškai tirdamas atranda naujus moralumo klodus – sąžinę, intencionalumą ir laisvo savęs determinavimo galimybes. Moraline prasme Jokubaičiui svarbus yra ne viešojo veiksmo rezultatyvumas, o vidinė pastanga ir intencija geram veiksmui. Tikrasis žmogaus charakteris ir galimybės gėriui, krikščioniškai tariant, atsiskleidžia akistatoje su savimi ir savo sąžine. Šia prasme paaiškėja, kad moralės esama „daugiau“ nei politikos, kad ji yra fundamentalesnis žmogaus prigimties aspektas. Taip mąstant, pirmiau nei politiniai gyvūnai žmonės yra, kaip juos kiek šaržuodamas (ir skolindamasis Dostojevskio sąvoką) Jokubaitis įvardija, idiotiniai gyvūnai. Taigi vėlyvojoje Jokubaičio kūryboje apolitiškumas yra pirmesnė žmogaus egzistencinės sąrangos dalis už politiškumą.

Įtakingiausias Jokubaičio vėlyvojo mąstymo apie žmogaus vietą politikoje įkvėpimo šaltinis yra Dostojevskio kūryba ir personalistinė filosofija, o šiuolaikinis autorius, su kurio mintimis Jokubaitį reikėtų gretinti, – tai Robertas Spaemannas. Kalbėdamas apie ontologinį asmens statusą, mokslinio požiūrio į asmenį nepakankamumą ir poreikį į jį žvelgti iš krikščioniškos teologijos perspektyvos, Jokubaitis ne kartą atsiremia į Spaemanno kūrybą ir naudoja ją kaip pagrindą asmens reiškinių analizei²⁶. Galima teigti, kad pagrindinė Jokubaičio naujovė yra ta, jog jis supolitina Spaemanno išvalgas, mat pats Spaemannas Jokubaičio cituojamuose tekstuose svarsto apie asmenį veikiau religijos ir moralės filosofijos ribose, nei politinio gyvenimo²⁷. Turint omenyje, kad šiuolaikiniai anglosaksų politiniai filosofai daugiausia naudoja analitinę prieigą, o kontinentiniai filosofai – fenomenologinę ir hermeneutinę, Jokubaičio personalistinė žiūra išties yra metodologiškai išskirtinė ir konceptualiai vaisinga. Tačiau verta pabrėžti, kad pirmą kartą Spaemanno pavardė Jokubaičio kūryboje pasirodo ne *Politiniamie idiotie*. Jau veikale *Filosofas kaltina mokslininkus* Jokubaitis referavo į Spaemanną aptardamas, kaip moderni etika perėjo nuo kalbėjimo apie dorybes prie verty-

²⁶ Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 31, 36, 58, 104, 146.

²⁷ E.g. Robert Spaemann, *Persons: The Difference between „Someone“ and „Something“*, Oxford: Oxford University Press, 2017; Robert Spaemann, *Love and Dignity of Human Life: On Nature and Natural Law*, Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmann Publishing Company, 2012; Robert Spaemann, *Happiness and Benevolence*, Notre Dame: University of Notre Dame, 2000.

bių²⁸, o knygoje *Liberalizmas kaip pilietinė religija* (2017) – įvardijant įvairius filosofijos istorijos klausimus, kreipusius liberalios minties formavimąsi²⁹. Reikia pastebėti, kad pastarajame veikale yra naudojami beveik tie patys Spaemanno veikalai, kaip ir *Politiniam idiole*. Tad pokytis, kuris per tą laiką įvyko, veikiausiai yra tas, kad Spaemannas ilgainiui tapo mąstytoju, kurio filosofija pradėta naudoti ne vien lokaliai vieno ar kito reiškinių kritikai, o globaliai kaip atspirties taškas siekiant suvokti moralę ir politiką.

Dvi antropologijos ir jų santykis. Posūkis nuo *Trijų politikos aspektų* prie *Politinio idiole* kuria prieštaravimą tarp nesutaikomų prielaidų, anot kurių, žmonės yra apolitiški ir politiški tuo pačiu metu. Prieš akimirką matėme, kaip žmogaus apolitinė prigimtis, konceptualizuota naujausiame veikale, turi paaiškinti politinio veikimo ribotumus. Politinio gyvūno koncepcijos papildymas vidiniu idiotu, dar vadinamu pagrindžio žmogumi, turėjo atskleisti antropologines priežastis, dėl kurių politika neturi būti laikoma žmogų išbaigta apibrėžiančiu faktoriumi. Šias mintis plėtodamas toliau Jokubaitis taria, kad žmonės yra labiau linkę atsiskirti nuo visuomenės, vengti politiškumo³⁰. Taip žvelgiant, apolitiškumo idėja, iš pradžių naudota kaip patogus būdas atskleisti išimtis politiškumo teorijoje, ilgainiui ima dominuoti ir vaidinti svarbesnį vaidmenį. Tačiau Jokubaitis nori apginti dar sudėtingesnę ir paradoksesnę poziciją, kurios programinė nuostata yra užfiksuota šiame *Politinio idiole* teiginyje:

Gali būti, kad politika būtinai reikalauja žmogaus apolitiškumo. [...] Visiškai įmanoma, kad politikos reikia būtent todėl, kad žmogus ir jo asmenybė netelpa visuomenėje. Jis gali būti vadinamas politiniu gyvūnu tik todėl, kad yra apolitiškas.³¹

Jokubaitis svarsto, kad apolitiškumas yra ne tik pirmiau politiškumo, ne tik konfliktuoja su politiškumu, bet kaip tik galėtų būti laikomas politiškumo pagrindu. Verta atkreipti dėmesį į citatoje vartojamą laiką. Čia nėra pristatomas nei esamos padėties aprašymas, nei idealus variantas, kurio reikėtų siekti ateityje. Jokubaitis kelia tezę apie galimą antropologinę padėtį, kurios sprendimas yra tikėtinas, potencialus. Nors tai yra viena iš centrinių *Politinio idiole* temų, knygoje taip ir lieka aiškiai neįvardyta, kokia prasme

²⁸ Alvydas Jokubaitis, *Filosofas kaltina mokslininkus*, p. 143.

²⁹ Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmas kaip pilietinė religija*, p. 22, 42, 102, 121, 137, 163, 204.

³⁰ Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 122, 164.

³¹ *Ibid.*, p. 47.

apolitiškumas yra reikalingas politikai. Be to, kaip matėme, šis veikalas turi daugiau nei prieštarinę santykį su ankstesne antropologija, plėtotą veikaluose *Trys politikos aspektai* ir *Vertybių tironija ir politika*. Nepaisant to, kad Jokubaitis nepateikė tiesaus šios problemos sprendimo, šiame straipsnyje surinkta medžiaga gali padėti suformuluoti bent tris preliminarias interpretacines strategijas.

Pirmąjį skaitymo variantą galima pavadinti genealoginiu, kadangi apolitiškumo ir politiškumo perskyrą įmanoma suprasti kaip kilmės santykį. Šis santykis nustatomas atliekant mintinį eksperimentą, kuris redukuoja kompleksišką pilietinės būklės vaizdą iki jos ištakų taško ir atranda, kad politiškumo pradžia glūdi ikipolitinėse patirtyse, tarkime, žmogaus baimės, skausmo, laisvės patirtyje. Retrospektyvus žvilgsnis į politinių gyvenimą mokina atrasti apolitiškumą kaip pirmutinį tikrovės patyrimo modusą. Kitaip tariant, apolitiškumo reikmę politikai galima suprasti kaip genetinį santykį: mąstymas apie pilietinę būklę numato mąstymą apie jos ikipolitines ištakas. Tokia samprata yra itin artima moderniosioms prigimtinės būklės teorijoms, kurios pilietinę būklę laiko ikipolitinio buvimo būdo vediniu, kylančiu iš pirmykščių žmonių susitarimo tapti politiniais gyvūnais³². Jokubaitis atsiriboją nuo šios teorinės perspektyvos. Pirma, pastarųjų teorijų išeities taškas yra biologinių poreikių valdomo individo, o ne asmens koncepcija³³. Antra, jos prieštarauja politikos natūralumo prielaidai, kurią aptikome nagrinėdami bazines žmonių motyvacias *Trijuose politikos aspektuose*. Tiek pastarajame veikalė, tiek *Politiniamė idiote* plėtojama prigimtinio žmogaus polinkio į socialumą tezė nėra suderinama su modernios filosofijos prielaida, kad politika yra dirbtinis mechanizmas, atsirandantis iš žmonių susitarimo³⁴. Tad genealoginė interpretacija vargu ar padeda suprasti Jokubaičio numatomą santykį tarp apolitiškumo ir politiškumo.

Antroji interpretacinė prieiga galėtų kalbėti apie struktūrinį šio santykio pobūdį. Asmens savęs suvokimas nebūtinai yra patiriamas chronologiškai pirmiau nei jo socialiniai vaidmenys, o apolitiškumas nebūtinai yra patiriamas chronologiškai pirmiau nei politiškumas. Neseniai nagrinėjome, kaip asmuo atranda save per konfliktą su visuomene ir jos siūlomais

³² Turima omeny pirmiausia Thomas Hobbes, *Leviatanas*, iš anglų kalbos vertė Kęstutis Rastenis, Vilnius: Pradai, 1999; John Locke, *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą (Antrasis traktatas apie valdžią)*, iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis, Vilnius: Mintis, 1992.

³³ Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 50–52.

³⁴ *Ibid.*, p. 75–77.

vaidmenimis. Šis atradimas nereiškia, kad anapus visų vaidmenų asmens iki tol nebuvo. Vidinis žmogus steigia išorinį žmogų per laisvą sprendimą ir savęs determinaciją, net jei jis apie tokį procesą sąmoningai nesusimąsto. Šią idėją jau sutikome kalbėdami, kaip moralinis sprendinys ir asmens laisvės inicijuoja praktinį veikimą. Iš struktūrinio požiūrio taško tuomet asmuo yra ne politinių patyrimų kilmės taškas chronologine prasme, o galimybės sąlyga struktūrine prasme. Be šio struktūrinio pagrindo negalima suvokti, kaip politinis veiksmas yra apskritai įmanomas. Todėl Jokubaičio tezę, kad apolitiškumas yra reikalingas politikai, galima suprasti štai kaip: mąstymas apie politinį veikimą numato mąstymą apie jo galimybės sąlygas, kurios yra ne politinės. Ši interpretacija nuosekliai dera su *Politinio idioto* antropologinėmis prielaidomis ir turi bene stipriausią tekstualinį pagrindą.

Tačiau kartu ji verčia atlikti ankstesnių prielaidų, aptartų *Trijuose politikos aspektuose* ir *Vertybių tironijoje ir politikoje*, reviziją. Jeigu vidinio žmogaus struktūra yra fundamentaliausia politinio veikimo sąlyga, tuomet to vidinio žmogaus poreikiai taip pat yra fundamentaliausios politinio veikimo motyvacijos. Tai reiškia, kad ne prigimtinis socialumas, noras draugauti ir nesutarti, esmingai motyvuoja politiniam veiksmui, bet vidinio žmogaus poreikis save atrasti ir išreikšti per santykį su visuomene. Kalbėjome, kad vaidmens ieškojimas nėra tapatus norui būti drauge, bet veikiau norui save pažinti ir suprasti, atrasti buvimo būdą, kuris teiktų prasmę. Žvelgiant iš pagrindžio žmogaus perspektyvos, šios įsiprasminimo paieškos visuomenėje galiojančiuose vaidmenyse yra neigiančio ir konfliktinio, o ne priimančio ir draugiško pobūdžio. Matėme, kad Jokubaitis įsivaizduoja vaidmens paieškas kaip nesutarimų su visuomene pradžia. Taigi vidinis žmogus, projektuodamas save į visuomenę, yra tarytum užprogramuotas priešiškumui. Taip prieiname minėtąją konceptualinę reviziją Jokubaičio veikale: ši išvada nutraukia įsipareigojimą draugo-priešo skirčiai, kuri buvo plėtota ankstesniuose darbuose, remiantis Schmitto filosofija. Būtent tai rodo, kad Jokubaičio mąstyme apie politiką įvyko lūžis, atskyręs jo naują kūrybos periodą nuo ankstesnio.

Tam, kad draugo-priešo perskyra galiotų, ji turi būti poliariška, t. y. jos abu dėmenys turi būti apibrėžiami per vienas kitą ir nurodyti į vienas kitą³⁵. Trumpai tariant, nė viena iš skirties dalių (draugystė ir priešystė) negali

³⁵ Minėtas poliariškumas itin ryškiai atsiskleidžia, kai Schmittas kalba apie tai, kaip bandymai panaikinti priešų kategoriją iš naujo poliarizuoja grupes ir iššaukia draugo-priešo perskyrą; žr. Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, translated by George Schwab, London: University of Chicago Press, 1996, p. 50–53.

turėti nepriklausomo šaltinio. Tačiau *Politinio idioto* svarstymai konfliktškumą numato kaip kitokio lygmens patyrimą nei draugiškumas. Priešiškumas nėra apibrėžiamas kaip draugystės neigimas. Priešiškumas yra būtinas vidinio idioto tapimo viešuoju veikėju rezultatas, pamatinė reakcija į savęs įprasminimą.

Kita vertus, draugo-priešo perskyros atsisakymas turi savo privalumų. Jeigu priešiškumas yra fundamentalesnio pobūdžio nei draugiškumas, tuomet galima ginti pesimistinę antropologiją, akcentuojančią žmogaus prigimtinių polinkį į blogį, kas *Politiniame idiote* yra neretai ir teigiama³⁶. Tiesa, tai nereiškia, kad skirties išlaikymas kurtų optimistinę antropologiją. Dalykas yra tas, kad per didelis vidinio žmogaus struktūrinis sureikšminimas vietoj to, kad išspręstų pradinį klausimą, kodėl taip nutinka, kad politinių gyvūnų veikimas politikoje yra ribotas, išties sukuria naują ir kur kas komplikuočiau problemą Jokubaičio politinei filosofijai. Dabar jau tampa apskritai neaišku, kaip išvis įmanomas sėkmingas veikimas politikoje. Juk jeigu laikomės prielaidų, kad žmonės yra iš esmės linkę į konfliktą ir blogį, kad jie negeba savęs realizuoti per praktinį veikimą ir atrasti prasmę viešojoje erdvėje, tuomet įsivaizduojame tokį pasaulį, kuriame žmonės yra arba nelinkę burtis į visuomenes, arba linkę egzistuoti chaotiškoje politinėje būklėje. Tokia tikrovės vizija prieštarauja kasdieniams patyrimams. Šių antropologinių prielaidų silpnybė ta, kad jos geba paaiškinti išimtis (politinio veikimo ribotumus), bet ne taisykles (įprastą politikos kasdienybę). Tad jos turi menką paaiškinamąją vertę santykiyje su politine tikrove.

Šią konceptualinę problemą galima išspręsti atstačius draugo-priešo perskyrą ir įvedus trečią skaitymo būdą: pariteto santykį tarp politiškumo ir apolitiškumo. Tokia antropologinė teorija pripažintų, kad praktinis veikimas yra suvoktinas kaip vidinio žmogaus savęs determinacijos išdava, bet kartu nepamirštų, kad šis veikimas yra motyvuojamas natūralių poreikių, tarp kurių yra ir socialumas. Ji pripažintų, kad žmonių praktika nusistovi kaip socialiniai vaidmenys, bet kartu mėgintų atsižvelgti į politinę tikrovę parodydama, kaip skirtingi vaidmenys – brolio, draugės, senjorų klubo nario, bendruomenės lyderės, mediko ar viešosios intelektualės – sugeba bent iš dalies įprasminti asmenį, išreikšti jo siekius, mintis, atrasti taiką, pasitenkinimą teikiančią būklę. Tačiau pariteto paieška susideda ne vien iš tikrovei adekvataus ir subalansuoto antropologinio scenarijaus. Tai vestų ir į teiginį, kad politiškumas ir apolitiškumas turi poliariinį santykį, kuris yra

³⁶ E.g. Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 144–145, 152, 168–169, 178–179.

panašus į draugo ir priešo perskyrą. Praktinėje filosofijoje yra įprasta suabsoliutinti politiškumo reikšmę, demaskuojant, kaip iš pirmo žvilgsnio ne politiniai reiškiniai, tarkime, privatus gyvenimas ar asmens tapatybė, yra nulemti socialinių modelių ir visuomenės įtakos. *Politinio idioto* sumanymas siekia atskleisti kitą šios monetos pusę parodydamas, kokiais būdais slaptoji erdvė, žmogaus vidujybė steigia viešąją erdvę ir socialinius vaidmenis. Tai veikiausiai paaiškina, kodėl knyga pradedama nuo asmens autonomijos tezės, o tada pereinama prie bandymų parodyti, kaip šios tezės ignoravimas neleidžia paaiškinti probleminių klausimų, kylančių apie visuomenę³⁷. Tačiau šio intelektualinio projekto išvada, kad žmogaus vidujybė gali padėti suprasti politinių gyvūnų problematiką, neturėtų vesti prie atvirkščio suabsoliutinimo, apolitinio gyvūno iškėlimo. Konceptualinės įtampos pašalinimo atveju toks projektas galėtų siekti abipusio santykio atstatymo. Tuomet mūsų nagrinėjama teiginį apie apolitiškumo reikalingumą politikai galima būtų perskaityti taip: mąstymas apie politiką numato mąstymą apie tai, kas ji nėra (ir atvirkščiai).

Tai leidžia manyti, kad esama potencialo sutaikyti šiuo metu prieštaringas antropologines prielaidas ir kalbėti apie labiau unitarinę Jokubaičio politinę filosofiją. Tačiau šio sprendimo faktinis nebuvimas Jokubaičio darbuose tuo pat metu leidžia teigti, kad šiuo metu antropologinis prieštaravimas skelia Jokubaičio politinę filosofiją į du periodus: ankstesnis periodas remiasi klasikine ir optimistine žmogaus kaip politinio gyvūno, dabartinis – nauja ir pesimistine žmogaus kaip apolitinio gyvūno samprata.

Išvada. Jokubaičio politinė filosofija atsispiria nuo dviejų antropologinių koncepcijų. Veikalai *Trys politikos aspektai* ir *Vertybių tironija ir politika* remiasi žmogaus kaip politinio gyvūno antropologija, pasak kurios, žmonės yra socialios ir į praktinį veikimą orientuotos būtybės, linkusios ieškoti gero gyvenimo politinėje erdvėje ir grupuotis į draugus ir priešus. Naujausia knyga *Politinis idiotas* remiasi žmogaus kaip apolitinio (arba idiotinio, pagrindžio) gyvūno antropologija, pasak kurios politinė erdvė teatskleidžia socialinius vaidmenis, bet ne vidinę žmogaus moralinę tikrovę, kuri prieinama tik jam pačiam ir kuri negali atrasti išsipildymo politikoje. Šiame straipsnyje posūkį nuo pirmosios antropologijos prie antrosios siekta paaiškinti kaip praktinį veikimą liečiančio konkretaus klausimo – kodėl, nepaisant prigimtinio socialumo, žmonės gali neatrasti savirealizacijos

³⁷ *Ibid.*, p. 20, 38, 77, 102, 116.

politikoje? – sprendimą. Tačiau straipsnyje kartu teigta, kad šis posūkis veda į įtampą, kadangi dvi antropologinės koncepcijos įtvirtina skirtingas politiškumo ir moralumo vizijas. Pirmoji laikosi klasikinės moralės sampratos ir šmitiškos draugo-priešo perskyros, o antroji plėtoja personalistinį ir krikščionišką požiūrį į etiką ir prioritetizuoja priešų kategoriją. Galiausiai straipsnyje siekta parodyti, kad nei genealoginė, nei struktūrinė dviejų antropologijų interpretacija negali panaikinti jų tarpusavio įtampos. Jokubaitis teigia dvi skirtingas perspektyvas į žmogaus prigimtį, kurios leidžia kalbėti apie ankstyvąją ir vėlyvąją autoriaus kūrybą.

FROM A POLITICAL ANIMAL TO AN INNER PERSON: TWO PERIODS OF ALVYDAS JOKUBAITIS'S WORKS AND THEIR ANTHROPOLOGICAL PREMISES

Summary

This article examines the anthropological premises of Alvydas Jokubaitis's philosophy. His earlier works are based on the conception of humans as political animals, an anthropological theory according to which humans are naturally social beings inclined to act in the public space. His latest book, *Politinis idiotas* (A Political Idiot), is based on a new anthropological theory, according to which humans are apolitical (or idiotic) animals, who cannot reveal their personalities in the public space and in social roles. This article explains the turn from the earlier anthropological optimism to the later anthropological pessimism as a theoretical answer to a particular issue concerning the nature of unsuccessful practical actions. However, the article also argues that this turn also marks a new tension in Jokubaitis's philosophy, since the two anthropologies establish different visions of morality and the political. The former vision follows the classical conception of morality and the Schmittian distinction between friends and enemies, while the latter vision develops a personalist view of ethics and prioritises the category of the enemy. This tension cannot be resolved in Jokubaitis's current works and thus the two different conceptions of the human nature allow us to classify his works into the earlier period and the later period.